

İNSAN ONURU BAĞLAMINDA SORUMLULUK BİLİNCİ*

Harun ÇAĞLAYAN**

Öz

Bu çalışma, bireysel bir canlı olmasına karşın toplumsal yönü ağır basan insanın kişilik bütünlüğüne sahip olmasında ve sürdürmesinde sorumluluk bilincinin rolünün ne olduğunu konu edinmektedir.

İnsan toplum içinde doğar, büyür ve ölür. İnsan, doğuştan getirdiği kalıtsal özelliklerini toplumsal ilişkiler ağı içerisinde geliştirdiği oranda şekillenerek olgunluğa ulaşır. Bireyin insan onuruna yaraşır bir yaşam sürmesi ancak kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmesiyle mümkündür. Bu bağlamda bireyin aile, din ve devlet gibi toplumsal düzenin temelini oluşturan kurumlarla barışık bir kişisel olgunluğa ulaşması oldukça önemlidir.

Çalışmada kalıtsal ve toplumsal özelliklerin bireyin kişilik gelişiminde hangi oranlarda etkin olduğu benlik, tanrı ve aile bilinci esas alınarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Kişilik, Sorumluluk, Tanrı, Çevre

Abstract

Human Dignity in The Context of Responsibility Awareness

This study discusses the role of the responsibility awareness of human being, whose social aspect is dominant although s/he is an individual creature, in having personality integrity and maintaining it.

Human being is born, grows and dies in a society. He becomes mature by taking shape considering the development of inborn hereditary characteristics in human relations net. It is possible for individual to live a life worthy of human dignity by fulfilling the tasks expected to do. In this context, it is vital for him/her to have an individual maturity including an harmony with the institutions such as family, religion and state which are the basis of the social order.

In this study, on the basis of ego, God and family conscious, we try to determine to what extent the genetic and social characteristics affect the personal development of individual.

Keywords: Personality, Responsibility, God, Milieu

* Hz. Peygamber ve İnsan Onuru Sempozyumunda (19-21 Nisan 2013, Konya) sunulan bildirinin makaleleştirilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, caglayanharun@gmail.com

Giriş

İnsan toplum içinde doğar ve toplum içinde kendini gerçekleştirir. Bireyin insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşaması ve kendisinden beklenen görevleri yerine getirebilmesi için toplumsal yapıya ihtiyaç vardır. Toplum yoksa insan onurundan ve medeniyetinden bahsetmek olanaksızdır. Çünkü insan, güçlü yetenekleri olmakla beraber, gerçekte çok âciz bir canlıdır. Maddî ve mânevî yeterliliğine ulaşınca kadar tamamen savunmasız olup korunup gözetilmeye muhtaçtır. Şu halde, insanın adının anlamlı bir seviyeye ulaşabilmesi için toplum düzenine ihtiyacı zorunludur.¹

Toplum düzeni oluşturmanın birinci şartı, sorumluluk ve görev bilincinin bireylerde yer etmesi ile herkesin kendinden beklenen görev ve ödevleri en iyi şekilde yapmasıyla mümkündür.² Ancak bu şekilde insan, doğuştan getirdiği gerçek niteliklerini sergileyebileceği gücüne ulaşabilecek ve kazanımlarını biriktirmek suretiyle medeniyet inşa edebilecektir. Toplum düzeni halinde yaşamayı başaramayan insanlar ise, gerek doğa karşısında, gerek kendi içlerinde ve gerekse diğer toplumlar tarafından tarih sahnesinden silinmek tehlikesiyle yüzleşmek mecburiyetinde kalırlar.

İslâmî düşüncenin temelinde insan ve onun sorumluluklarının yer aldığını söylemek mümkündür. Nitekim ayet ve hadislerde birçok kez tekrar edilen bu husus, özelden genele yaşamın tüm yönlerini kapsayan ve tüm insanları ilgilendiren önemli bir konudur. “Ey İnananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar olan cehennem ateşinden koruyunuz.”³ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz gözetmekle sorumlu olduğunuzdan sorumlusunuz. Devlet başkanı yönettiklerinden, erkek ailesinden, kadın evinden, hizmetçi kendisine emanet edilenlerden sorumludur.”⁴

¹ Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahman b. Muhammed İbn Haldun, *Mukaddime*, çev.Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1997, I, 472.

² İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 473.

³ Tahrîm 66/6.

⁴ Buhârî, *Sahîh*, *Vesâye*, 9; Müslim, *Sahîh*, *İmâre*, 20.

Sorumluluk ve görev bilinci ilklerinin toplumu oluşturan bireyler tarafından içselleştirilmesi ve sağlıklı bir toplum için vazgeçilmez ilkeler olduğunun benimsenmesi için iyi bir eğitim anlayışına ihtiyaç vardır.⁵ Bu nedenle yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ve nihai amacı, ahlaklı veya sorumluluk sahibi bireyler yetiştirmek olan eğitim politikalarının da üst düzey ahlâkî değerler sistemi oluşturmaya yönelik olması gerekir. İslâmî anlayışta da çoğunlukla, ahlâkî davranışlar ile sorumluluk bilincine dayalı tutum ve davranışlar aynı kategoride değerlendirilmiştir. Yani, ahlâkî olan ile sorumluluk sahibi olan değerler, bir kabul edilmiştir. Ahlaklı veya kişilikli insan demek, sorumluluklarını yerine getiren, görev bilinci yerleşmiş bir insan demektir. Bu nedenle, konu ve kapsam açısından birbirine oldukça yakın olan ahlak ve sorumluluk kavramları, çalışma içerisinde birbirinin yerine kullanılacak bir tarzda ele alınmıştır.

Bireyin onurunu korumak ve amaçlarına erişmek için ihtiyaç duyduğu toplumun teşekkülü ve varlığını devam ettirebilmesi için bazı hususlarda bilinçlenmesi ve üzerine bazı sorumlulukları alması gerekir. Bireyin olgunlaşmasında ve toplumun birlikteliğinin sağlanmasında, resmi ve sivil kurumlara çok önemli görevler düşmektedir. Bireyin gerek kişisel gelişimi, gerek ruh sağlığının korunması ve gerekse sosyalleşmesi için yapılması gerekenleri üç başlık altında toplamak mümkündür. Bireyin kendisine, yaratıcısına ve çevresine karşı görev ve sorumluluklarını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

1- Benlik ve Kişilik Bilinci

İnsan, kalıtsal gizli güçlerle doğan; çevresiyle etkileşime girerek bu güçlerini geliştirebilen; eriştiği yeni nitelikler sayesinde yeni değerler üretebilen bir canlıdır.⁶ İnsan, benliği ve kişiliğiyle sorumluluk bilincine sahip bir canlı oluncaya kadar, önemli gelişim evrele-

⁵ Hayâtî Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2001, s. 259, 260.

⁶ İbrahim Ethem Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, Gül Yay., Ankara 1996, s.33.

rinden geçer. Bu süreçte, doğuştan getirdiği kalıtım ve güdü ile çevresinde hazır bulduğu toplum sayesinde gelişerek olgunluğa ulaşır.⁷

Benlik ve kişilik bilinci kavramlarının aynı veya farklı ruh hallerini ifade etmek için kullanıldıkları yönünde bir takım tartışmalar mevcuttur. Benlik kavramıyla bu çalışmada ifade edilmeye çalışılan, kelimenin sözlük anlamında da ifade edildiği gibi, kişinin öz varlığı veya kişiliğin en öznel hali olan kendilik bilincidir.⁸ Benlik veya kendilik bilinci, insanın en katıksız hali olup “Ben neyim? Hayattan ne istiyorum?” gibi benliğinin ayırımında olarak varlığa yönelik değerlendirmelerde bulunabilen insan olma şuurudur. İnsan, ancak benliğinin farkına vararak onurlu bir varlık olabilir. Çünkü tespit edilebildiği kadarıyla kendi benliğinin bilincinde olan yegâne varlık insandır. İnsan, kalıtsal ve çevresel faktörler aracılığıyla benliğini oluşturur.⁹ Ahlâkî davranış da, bu benlik ile dış dünya arasındaki ilişkilerin bir görüntüsünden ibarettir.¹⁰ Yani, insan kişiliği toplumsal kültürün bir ürünüdür.¹¹ Toplumsal denetim birimlerinin şekillendirmesiyle belirlenen kişilik, toplumsal davranışların sergilenmesi aşamasında bazı bireysel farklılıklar gösterebilir.¹²

Benlikten ayrı olarak kişilik, eskilerin ifadesiyle huy, mizaç, şahsiyet ve karakter anlamında ahlâkî bir kavramdır.¹³ Ancak kişilik kelimesiyle benlik kelimelerinin sözlük anlamı bağlamında anlamdaş kelimeler olduğu söylenebilir. Kişilik kelimesi terim anlamı iti-

⁷ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.33-39.

⁸ Komisyon (TDK), *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara 2009, s.243, 1188; Komisyon (MEB), *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1995, I, 297.

⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.110; Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., İstanbul 1999, s.170.

¹⁰ Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yay., İstanbul 1995, s.25, 26.

¹¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.118.

¹² Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.162.

¹³ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Yay., İstanbul 1996, s.8; Mustafa Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlakı*, Ensar Yay., İstanbul 1991, s.15.

bariyle, bir kimseye özgü belirgin özellik, manevi ve ruhsal niteliklerinin tamamını ifade eden bir kavramdır.¹⁴

Birey, benliği üzerine kişiliğini giydirerek insan olma onura kavuşur. Yani insan onuru, benliğin ve kişiliğin ortaklığından teşekkül eder. Benlik ve kişiliğin sağlıklı teşekkülü veya tamamıyla dışlanarak yok sayılması, onursuz veya köle ruhlu insanlar meydana getirir. Dolayısıyla onurlu bir yaşamın birinci şartı, Allah'ın sadece insanlara bahsettiği, insan onurunun farkına varmak ve onu korumaktır. İnsan onurunu savunmanın anlamı, sınırsız özgürlük anlamına gelmemektedir. Onurlu bir insan, başkalarının haklarını ihlal etmenin veya başkalarının kendi haklarını ihlal etmesine izin vermenin aynı derecede haksızlık olduğunu bilir ve her iki durumda da, dengeli davranmayı bilir. Bu denge sayesinde ancak kişi, kökeninde ahlâkî duygu olan ahlâkî davranışlarda bulunabilir.¹⁵

İnsanın sorumluluk ve görev bilincine sahip olması demek, ahlaklı bir birey olması demektir. Bu yönüyle kişilik veya karakter ile ahlâkî eğitim arasında bütünleyici bir bağın varlığından bahsetmek mümkündür.¹⁶ Ahlak, bir kurallar bütünü olarak, insanın kendisi, ailesi ve toplumu ile ilgili konularda uyması gereken emir ve yasakların tamamını ifade ediyorken; değerler bütünü olarak da, ahlâkî davranışlara atfedilen değerlerin niteliğini, ölçüsünü ve kaynağını ifade eder.¹⁷ Nitekim iyi ve kötü noktasında bir toplumda ortak bir anlayış bulunmasaydı, düzen ve huzur yerine kargaşa hâkim olurdu.¹⁸ Kargaşanın olduğu toplumlarda sistem çökeceğinden insan onuruna yaraşmayacak bir hayat yaşanırdı. Bundan dolayı, toplumsal yaşamın özü olan düzen, mutlaka ayakta tutulmalıdır. Nitekim sorumluluk sahibi davranışlar veya ahlâkî davranışlar, ancak insanların bir arda yaşamasıyla mümkün olur. Toplum içerisinde

¹⁴ TDK, *Türkçe Sözlük*, s.1188; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, II, 1703.

¹⁵ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1999, s.6.

¹⁶ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.193.

¹⁷ Çağrı, *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlakı*, s.21.

¹⁸ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.18.

birey, sosyal yaptırımlarla yüzleştikçe ahlâkî davranışları benimser.¹⁹

İnsan onurundan bahsedebilmek için öncelikle, ilgili onur vasfının üzerine konulacağı kişisel gelişimini tamamlamış sağlıklı bir bireyin varlığı şarttır. Bundan dolayı, kişisel gelişim evrelerinin özelliklerini bilmek ve bunlara uygun eğitim metotları geliştirmek; sağlıklı ve onurlu kişilikler yetiştirmek isteyen her medeniyet için vazgeçilmezdir. Dolayısıyla kişisel gelişim evrelerinin doğru bir şekilde bilinmesi, benlik ve kişilik bilincinin kazanılmasında gerekli olan donanımı elde etmek açısından önem kazanmaktadır.

Modern dönemde bireyin gelişim evreleri ele alınırken, daha dünyaya gelmeden önce ceninin anne ve çevresiyle iletişim içinde olduğuna dair bulgulara da yer verilir.²⁰ Ancak genel bir usul olarak, tüm gelişim bilimcilerin bireysel gelişimi doğumla başlattıklarını söylememiz mümkündür.²¹

Bebeklik (0-3 yaş) dönemi, her ne kadar fiziksel ve duygusal ihtiyaçların egemen olduğu bir dönem olsa da,²² bireyin eğitimi için tümüyle atıl bir dönem değildir. Bu dönemde birey çevresinde algılamış olduğu olay ve olguları bilinçaltı seviyesinde öğrenmekte ve yaşamının ilerleyen devrelerinde bu dönemde edindiği verileri kullandığı bilinmektedir.²³ Bireyin kişisel gelişiminde okul çağını beklemek, sonradan ulaşılması olanaksız bir dönemin kaybedilmesi anlamına gelebilir. Çünkü aile, çocuğun karşılaşmış olduğu ilk sosyal çevre olup burada edindiği bilgiler, hayat boyu etkisini sürdürecektir.²⁴

¹⁹ Hüsameddin Erdem, *Ahlak Felsefesi*, Hür-Er Yay., Konya 2002, s.91.

²⁰ Muallâ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara 1991, s.26; Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.53.

²¹ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s.26, 27.

²² Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s.55.

²³ Sindy L. Pressey, & Francis P. Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, çev. Hasan Tan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991, I, 193; Beyza Bilgin-Mualla Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Akid Yay., Ankara 1991, s.66.

²⁴ Pressey & Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, I, 225.

Bebeklik döneminde çocuğun manevi olarak en temel ihtiyacı sevgi ve güvendir. Bebek, yaşamının bu ilk evresinde annesinin kucağında, sevginin sıcaklığını ve güvenin kuşatıcılığını hisseder.²⁵ Bebek ile annesinin sağlıklı iletişimine babanın da katılması, bireyde önemli ölçüde temel güven duygusunun teşekkülüne ve benlik düşüncesinin tamamlanmasına neden olur.²⁶

İlk çocukluk dönemi (3-7 yaş), çocuklar açısından beş duyuyla algılanabilen somut bir dünyadır. Soyut düşüncesi gelişmediği için, tüm varlıklar ve düşünceler, çocuğun zihninde maddi değerleri olan varlıklar olarak belirir. Bu nedenle Allah, melek ve cin gibi kavramlar, çocuğun zihninde insan şeklinde canlanabilir.²⁷ Bu dönemde birey, çevresine karşı bütünüyle bir bilgi açlığı yaşamaktadır. Soru sormak ve oyun oynamak suretiyle bilgi açlığını gidermeye çalışan çocuğun bu dönemdeki tüm gayreti, öğrenmek üzerinedir. Sağlıklı bir çocuk etrafında gördüğü her şeye karşı engellenemez bir merak içerisindedir ve her şeyi tutmak, tatmak, koklamak ve görmek ister.²⁸ Öğrenmenin çok güçlü ve kalıcı olduğu bu dönemde çocuğun etrafında ne kadar çok uyarıcı olursa öğrendiklerinin de aynı oranda çok olacağı düşünülebilir.²⁹ Bu dönemde, çocukların oyun oynaması boşa bir uğraş değil, bir iş olarak algılanmalıdır.³⁰ Ayrıca çocukların sorularına cevap verilmezse, merak duygusu sönebilir ve daha sonraki dönemlerde sağlıksız şekilde çözüm yollarına yönelmeyle sonuçlanabilir.³¹

Son çocukluk dönemi (8-10 yaş), bilişsel gelişim açısından somut işlemler hâkim olduğu, ancak soyut düşünme biçiminin de belirme-

²⁵ Mehmet Zeki Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, Nobel Yay., Ankara 2012, s. 134-140.

²⁶ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, Timaş Yay., İstanbul 2010, s. 249-251.

²⁷ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s.71, 72.

²⁸ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s.76, 77.

²⁹ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.297-299.

³⁰ Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s.37, 83.

³¹ Aydın, *Din Öğretiminde Yöntemler*, s.367-369.

ye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde çocuğun oyunları, bireysellikten daha çok grup oyunlarına yönelmiştir. Bu durum, sosyal gelişim açısından oldukça önemli bir durumdur. Sosyalleşmenin olumlu ve olumsuz noktalarının görülmeye başladığı bu dönemde, bilinçli sorumluluğun geliştiğine tanık olmak mümkündür. Birey, için arkadaş çevresi ve ait olduğu grup ve gruptaki statüsü son derece önemlidir. Kolayca düşüncesinden vazgeçme, rekabet ve zıt düşüncelere sahip olma gibi ruh halleri sıklıkla yaşanır.³²

İlk ergenlik dönemi, olgunlaşma çağının başlangıcı olan 11 yaşı ile 17-18 yaş aralığındaki gençlik dönemine kadar devam edecek olan süreçtir.³³ Bu dönemde birey, kendi ayakları üzerinde durmak için çaba göstermeye başlar. Zihninde o ana kadar öğrenmiş olduğu her bilgiyi eleştirel bir gözle yeniden değerlendirmeye başlar.³⁴ Genel kişiliğin şekillenmesindeki bu dönem, çok iyi yönetilmelidir. Çünkü bu dönemde birey, tam bir değerler fırtınasının içerisinde. Şayet bu kriz dönemi iyi yönetilemezse, bireyin kalan yaşamında tamiri mümkün olmayan tahribatların açılması kaçınılmaz olur.³⁵

Ergenlik dönemi (13-14 yaş) nin başlangıcında birey, soyut düşünmeyi öğrendiğinden dolayı dinsel konulara da merak sarar. Bu dönemde kargaşa ve panik havası, gençlik dönemine girişle daha sakin bir hal almaya başlar. Ancak gencin yaşamış olduğu vicdan gelişimi, onun her şeyi kendi değer yargılarına göre yargılamasına ve tavır almasına neden olur.³⁶ Genç birey için gençlik dönemi, yuvadan uçuş hazırlıklarının yapıldığı bir süreç gibidir. Ait olduğu arkadaş grubunun düşüncelerini savunur. Bu noktada bireyin arkadaş grubunu seçmesinde yardımcı olmak oldukça önem kazan-

---

³² Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, s.95, 118, 119; Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.322, 323.

³³ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.359.

³⁴ Bilgin&Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.75.

³⁵ Pressey& Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, I, 168, 186.

³⁶ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.359.

maktadır.³⁷ Çünkü gençlikle beraber gelişen bağımsızlık ve egemenlik duygusu; kendini ifade edebilme ve eleştirel düşünce ile birleşince, tüm otoritelere karşı isyankâr bir tavır takınmayla sonuçlanabilir.³⁸

Ruh sağlığı açısından ihtiyaç ve güdülerin sağlıklı yollardan tatmin edilmesi önemlidir. Aksi takdirde kişilik içerisinde “engellenme” ve “çatışma” denilen ruhsal bozukluklar meydana gelebilir. Engellenme ise, insanda kaygı, öfke, yılgınlık gibi sıkıntılı durumları tetikleyebilir.³⁹

Esasen bireyin idealizm ve isyankârlık tepelerinde dolaşmasına neden olan gençlik gelişim evresi, kişinin bağımsız hayata alışması ve ebeveynlerine bağımlılığının kırılması için geçirmesi gereken bir dönem olarak algılanabilir. Bu nedenle, kişisel gelişim sürecinde zor bir dönemden geçmekte olan genç ve çocuklara karşı sevgi ve saygı eksenli bir hoşgörü göstermek gerekir. İslâm peygamberinin yaşama dair, “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız; Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz.”⁴⁰ ilkesini, kişisel gelişim ve eğitim evrelerine uygulamamız mümkün görünmektedir.

Bireyin tüm gelişim evreleri birbirini sıkı bir şekilde takip eder.⁴¹ Tüm gelişim evrelerinde insan yavrusunun bir birey olduğu veya bir kişilik olduğu göz ardı edilmemelidir. Çocuk, henüz çevreyle ilişkisi gelişmemiş, bilgisi sınırlı ve yaşama bakışı dar olsa da, toplum içerisinde bağımsız bir bireydir.⁴² Çocukluk ve gençlik döneminden sonra da kişisel gelişim devam eder. Çünkü gelişim hayat boyu de-

³⁷ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.369-371.

³⁸ Şaban Karaköse, *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*, Mavi Yay., İstanbul 2007, s. 115,116.

³⁹ Sula Wolf, *Children Under Stress*, Second Edition, Penguin Books, Great Britain 1981, s.28.; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.86.

⁴⁰ Buhârî, *Sahîh, İlim*, 11; Müslim, *Sahîh, Cihad*, 5.

⁴¹ Pressey& Robinson, *Psikoloji ve Yeni Eğitim*, I, 168, 186; Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dinî Motifler*, s.57.

⁴² Hilmi Ziya Ülken, *Eğitim Felsefesi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1967, s.75.

vam eden bir süreçtir. Ancak bahsi geçen ergenlik sonrası gelişim, köklü bir değişim şeklinde değil, oluşmuş kişiliğin yeni gelişen olaylar karşısında kendisine çekidüzen vermesi şeklinde gerçekleşir. Dolayısıyla, benlik ve kişilik gelişiminde ergenlik öncesi dönem önemli olduğu için, bu dönemin sağlıklı bir şekilde geçirilmesine yönelik çalışmalar ihmal edilmemelidir.

2- Tanrı ve Din Bilinci

Günümüze kadar yapılan sosyolojik araştırmalar, tarihte dinî değerleri taşımayan hiçbir toplumun olmadığını göstermektedir. Bu nedenle dinî inanç ve davranışlar, toplum için hayâtî bir öneme sahiptir.⁴³ Sadece sorumluluk sahibi varlıklar için geçerli olan dinî değerlerin ahlâkî değerler olarak da ifade edilmesi mümkündür. Bu açıdan din ile sorumluluk sahibi olma ifadeleri özdeşleşmektedir.⁴⁴

Din ile ahlak doğrudan insan davranışlarını konu edinen iki yakın alandır. Din, bireyin ve toplumun kutsal ile olan ilişkisinin somut olarak yaşanış biçimidir. Bireyin duygu, düşünce ve davranışlarında önemli derecede etkisi olan dini tecrübenin, sağlıklı bir zemine oturtulması için toplumsal beklentilere uyumlu olmasının yanı sıra daha çok, insan fitratıyla dengeli bir birlikteliğinin olması gerekir.⁴⁵ Bir insanın zeki olması veya olmaması, kadın veya erkek olması, hasta veya sağlıklı olması, güzel veya çirkin olması insan kişiliğine dolaylı olarak etki eder. Doğal olarak bu durum, insan ahlakını da etkiler.⁴⁶ Bireyin bedeni ve rûhî niteliklerinin ahlâkî kişiliği üzerindeki bu etkisi birçok psikolojik araştırmaya konu olmuştur. Bu bağlamda bireyin iç dünyasında kriz ve çatışmalara neden olan inanç ve deneyimler, insanın gündelik yaşamda isteksizlik, umutsuzluk, mutsuzluk, dengesiz, güvensizlik, değersizlik ve karasızlık gibi birçok olumsuz psikolojik sorunlara neden olabilir.

⁴³ Günay Ünver, *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., İstanbul 1998, s. 381, 382.

⁴⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.103.

⁴⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.80, 81.

⁴⁶ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.4.

Bu nedenle ruh sağlığı açısından dini inanç-dini davranış arasında yaşanması muhtemel uyumsuzluklar, sorunlar henüz gün yüzüne çıkmadan tespit edilerek çözüme kavuşturulması gerekir.

İnsanı araştırmasının objesi, onun davranışlarını ise, araştırma alanı seçen psikoloji ilmi, insan davranışlarının arka planında yatan nedenleri ve bu davranışların yöneldikleri amaçları incelerken bireyin, kişisel ve toplumsal tüm yaşantısını göz önünde bulundurmaktadır.⁴⁷ Nitekim tek yönlü ve sınırlı bir bakış açısından kurtulup sağlıklı değerlendirmelere ulaşması için bu vazgeçilmezdir. Dini açıdan insan bütünlüğü bozmaksızın kapsamlı bir bakış açısını sağlamak için, bireyin kişisel ve toplumsal niteliklerinin bilinmesi gerekir. Ancak bu şekilde insan gereken ölçüde tanınabilir ve kendisinden beklenen görevleri hakkıyla yerine getirebilir.

İnsanın rahatta Allah'ı unutup darlıkta O'nu anması, gerçekte kişilikteki bir zaafı ortaya koyar. Sağlıklı ve onurlu bir kişiliğe sahip olan insanlar, rahatlık zamanında Allah'ı unutarak azgınlaşarak büyüklenmezler. Aynı şekilde darlık zamanında da Allah'ı unutarak ümitsizleşip sinmezler.⁴⁸ Çünkü dindar bir birey, dünya ve içindekilerin belirli bir zaman için kendisine verilmiş değerler olduğunun bilincindedir. Bu değerler içerisinde iyi veya kötü sonuçlara sebep olan nitelikler için insan, kendisini ve onurunu kaybetmemelidir. Büyüklenme ve ümitsizlik, temiz insan benliğinin yozlaşmasına ve aslına yabancılaşmasına neden olan önemli ruh halleridir. Her iki durumda da insan onuru, ciddi ve düzeltilmesi zor yaralar alır. Dolayısıyla bireyin böylesi bir duruma düşmesine engel olması açısından tanrı ve din bilincinin sağlanmasında büyük yararlar vardır.⁴⁹

Dini söylem açısından nefis veya şeytan; eğitim bilimi açısından savunma mekanizmaları, bireyin çevresiyle olan ilişkilerinde yaşamış olduğu çatışma ve krizleri aklileştirme metoduyla bir zemine oturtmaya çalışır. İnsan sürekli bir kriz halinde kalamaz. İyi veya

⁴⁷ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.214, 1, 2.

⁴⁸ Yûnus 10/12.

⁴⁹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.79, 85.

kötü noktasında mutlaka kendine bir konum seçer.⁵⁰ Birey, yaşayan benliğini, aklileştirme yoluyla ideal bir benlik olarak görmeye başladığında özüne yabancılaşmaya ve kendini kandırmaya başlar. Ruh bütünlüğü farkında olmadan bozulur. Hatalarını görmemeye, kendini uyaranları ise, dışlamaya başlar. Çevresinde kendini uyarcak kimseler de kalmayınca, gerçeklik konusunda sadece kendi duygu, düşünce ve davranışlarını esas alır.

İnsanın büyüklmesi ve tek doğru olarak kendini görmesi esasen, dini açıdan da psikolojik açıdan da çok ciddi sorunların doğmasına neden olur. İnsan onurunun zillete düşerek yok olması nasıl bir yanlış ise, büyülenerek etrafındakileri yok sayması da aynı şekilde yanlıştır. İnsan yapısı itibariyle, tam anlamıyla etraflı ve yetkin düşünemez. Doğru ve yanlış konusunda istişareye, hatırlatılmaya ve sınırlandırılmaya muhtaçtır.⁵¹ Kişinin bunları reddetmesi, insanlığını inkâr etmesi anlamına gelir. Nitekim mutlak aşkın ve yetkin olma hali tanrısal bir niteliktir. İnsan, izâfî bir varlıktır. O'nun bağımlılığı, yaşamı boyunca değişmeyen tek mutlaklıktır.⁵²

İnsan, tabiatı gereği aceleci bir kimliğe sahiptir.⁵³ İstediklerine hemen kavuşmak, hoşlanmadıklarından hemen uzaklaşmak ister. Ancak birey için neyin hayırlı olup olmadığını ilk etapta bilinemez. Bu husus ayette şu şekilde ifade edilir. "İnsan, hayrın gelmesine dua ettiği gibi kötülüğün gelmesine de eder. İnsan pek acelecidir."⁵⁴ Bundan dolayı, Müslüman inancında insan, üzerine düşen görev ve sorumlulukları yerine getirdikten sonra sonucu Allah'a havale etmesi gerekir. Çünkü insan, gücü sınırlı olduğundan her şeyi kontrol etmesi mümkün değildir. İnsanın üzerine düşen sorumlulukları yerine getirdikten sonra, işlerin sonucunu Allah'a bırakması gerekmektedir ki, bunun da en somut göstergesi, duadır.

⁵⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.116.

⁵¹ Furkân 25/50.

⁵² Recep Kılıç, *Ahlakın Dini Temeli*, Ankara 1996, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s.139.

⁵³ Enbiyâ 21/37.

⁵⁴ İsrâ 17/11.

Duâ, hem temel dîni ritüellerden biri olup bireyin inanmışlığının bir göstergesidir, hem de psikolojik açıdan insanın ne olduğunu hatırlayıp rahatlaması ve isteklerinin bir dışa vurumudur. Duâ, dîni ve rûhî anlamda bireyin isteğini, şikâyetini, pişmanlığını, şükürünü ve tövbesini dile getirmenin bir yoludur.⁵⁵ Dua, insanın aşamadığı bir sorun karşısında, üstün bir güce sığınması ve ondan yardım istemesidir.⁵⁶ İnsanlığın itirafı olan dua, Allah katında da büyük bir öneme sahiptir.⁵⁷ Bu yönüyle dua, yalnızca Allah'a yapılır. Allah'a yapılan dualar, insan onurunu yüceltirken, Allah'ın dışındaki güçlere yapılan dualar insan onurunu zedeler.⁵⁸ Çünkü dua, bireyin insanlıktan kaynaklanan noksanlıkların, üstün bir güç tarafından tamamlanması isteğidir. İnsanın kendisi gibi, insânî unsurlara sığınması, insan onuruna yakışmayan bir durumdur. Ancak ilâhî bir güce sığınmak, insan için zillet değil, izzettir. Bu husus ayette şu şekilde ifade edilir. "Gerçek dua O'nadır. O'nun dışında yalvarıp durdukları ise onlara hiçbir şeyle cevap veremezler. Onlar olsa olsa ağzına su gelsin diye iki avucunu açana benzer ki, o, ona gelmez. Kâfirlerin duası hep bir sapıklık içindedir."⁵⁹

Dîni inanç ve davranışların özü, insanı zilletten ve kibirden korumaktır. Bunu sağlayabilmek içinde bir takım dîni ritüel ve fenomenler geliştirilmiştir. Müslüman düşüncesinde salih amel, hayırlı iş ve ibadet olarak isimlendirilen bu davranışların, birey tarafından kabul edilmesi ve gündelik yaşamda uygulaması için küçüklükten başlayarak öğretilmesi ve öğrenilmesi gerekir.⁶⁰ Ahlâkî bir davranışın kalıcı bir davranış haline dönüştürülmesi, ancak istikrarlı bir şekilde tekrar edilmesine bağlıdır. Bu şekilde istenilen davranışlar,

⁵⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.214, 227.

⁵⁶ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.213.

⁵⁷ Furkân 25/77.

⁵⁸ Râd 13/14.

⁵⁹ Râd 13/14.

⁶⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.251,252.

bireyin yaşamında köklü birer etik davranış halini alır.⁶¹ Ancak bu noktada şu hususu dikkatlerden uzak tutmamak gerekir. İçselleşmiş bir dinî inanca bağlı olmayan dinî davranışlar, şekilcilikten ve görüntüden⁶² öteye gidemez. Aynı şekilde dinî davranışları olmayan bir dinî inançtan da söz edilemez.⁶³ Bireyin inancı ve ruhsal dengesi açısından Tanrı ve din bilincinin doğru bir şekilde yerleşmesi oldukça önemlidir.⁶⁴ Çünkü yanlış ve yanlış din anlayışları bireyi, akları ve ahlaken kişiyi bir dengesiz ruh haline sürüklediği gibi, büyük hatalar yapmaya da sürükleyebilir.

Bireyin din ve dinî değerlerle ilgili olarak geliştirmiş olduğu bir dinî kişiliği vardır. Ancak bu kişilik, genel kişiliğin dışında çok farklı bir kişilik değildir. Çünkü sağlıklı bir kişiliğin bütünlüğü açısından farklı şekillere bölünmesi düşünülemez.⁶⁵ Müslüman inancına göre, yaratılanların en şerefli olan insanın⁶⁶ ve sahip olduğu onurunun korunması ile doğru inanç aynı bağlamda değerlendirilmiştir. Müslüman bireyin yönetici konumundayken zulmetmesi, yönetilen konumundayken zulüm karşısında sinmesi, insan onuruyla uyuşmadığı gibi, gerçek inanan olmakla da uyuşmamaktadır.

3- Aile ve Toplum Bilinci

Aile, ebeveyn ve çocuklardan oluşan toplumun en küçük ve en önemli yapı taşı olup bireysel eğitimin ve toplumsal yaşamın temelini oluşturur.⁶⁷ Tarih, ailenin önemini farkında olmayan hiçbir toplum kaydetmemiştir. Çünkü aile kurumunu önemsemeyen hiçbir topluluk, toplum olma seviyesine çıkamamıştır. Bundan dolayı

⁶¹ Abdullah Özbek, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*, Esra Yay., Konya 1995, s.142.

⁶² Mâûn 107/4-6.

⁶³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.234, 249.

⁶⁴ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.235, 236.

⁶⁵ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.187-189.

⁶⁶ Tîn 95/4.

⁶⁷ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.226.

tarihin her döneminde olduğu gibi günümüzde de aile kurumu üzerinde sayısız araştırma yapılmakta ve ailenin korunması için resmi ve sivil kaynaklı birçok tedbirler alınmaktadır. Bireyde aile bilincinin geliştirilmesi ve korunması, insan onuruna yaraşır bir şekilde yaşamının en önde gelen şartlarından biridir. Nitekim insan, ancak kendisi bir toplum içerisinde gerçekleştirilebilir.⁶⁸

Ailenin insan yaşamında hayâtî bir rol oynamasının birçok nedeni vardır. Bunlardan en önemlisi olarak, bireyin gerek kişiliğinin teşekkülünde ve gerekse mensubu olduğu toplumun niteliklerinin kazanılmasında ilk ve en köklü bilgilerinin alındığı ortam olmasını söylemek mümkündür. Çünkü aile, bireyin kişisel ve dinsel gelişimindeki en önemli aşamadır.⁶⁹ Bu yönüyle aile, bireyin kendini keşfettiği ve toplumun bir ferdi olarak temel güven duygusunu kazandığı bir merkez görevini yerine getirir. Aile birey olmanın da sosyalleşmenin de ilk merkezidir. Nitekim eskilerin Âdâb-ı Muâşeret dedikleri günümüzde görgü kuralları olarak bilinen toplumsal davranışların çocuklara verildiği en önemli, belki de tek yer, ailedir.⁷⁰

Ailenin en önemli yönlerinden biri de, ruh sağlığımız açısından son derece önemli olan, bireyin sevgi ve yaşama kaynağı olmasıdır.⁷¹ Bu durum Kur'an'da, Allah'ın varlığının bir delili olacak kadar önemsenmiştir.⁷² Toplum içinde "Ana Kucağı" veya "Baba Ocağı" olarak bilinen ve yuvaya dönüştürülen sevgi, güven ve huzur kaynağı olan aile ortamında birey, insan olmanın ve insanca yaşamının ilk adımlarını atar. Ailenin kuşatıcı birlikteliğinde acılar, paylaşılınca azalır; sevinçler, paylaşılınca çoğalır.⁷³ Ailenin bu güzelliklerinden yararlanamayanları, İslâm peygamberinin "Allah, senin kal-

⁶⁸ Günay, *Din Sosyolojisi*, s.14.

⁶⁹ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.226; Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.218; Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.257.

⁷⁰ Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, s.116, 117.

⁷¹ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s.258.

⁷² Rûm 30/21.

⁷³ Ebû Nasr el-Fârâbî, *Mabâdî' Ara' Ehl el-Medînetü'l-Fâdıla*, çev.Ahmet Arslan, Divan Yay., Ankara 2011, s.98; Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.128,129.

binden sevgiyi merhameti aldıysa, ben ne yapabilirim.”⁷⁴ şeklinde tasvir etmesi oldukça manidardır.

Ahlak gelişimi, bireyin çocukluk döneminde yaşamsal bazı davranışların iyi veya kötü, doğru veya yanlış olarak belirlenmesinde ve birey davranışlarının kontrolünde rehber olacak ilke ve yöntemlerin kazanıldığı bir süreçtir.⁷⁵ Her şeyden önce ahlak, bir eğitim ve öğretim işidir. Eğitim ise sadece okullara hasrolunacak bir kavram değildir. Birey mensubu bulunduğu toplum içerisinde oynadığı rollere göre kimi zaman öğretmen, kimi zaman da öğrenci olabilir. Bu anlayışa göre, toplumun tamamı ahlâkî eğitimini verildiği bir okul ortamı gibi düşünülebilir.⁷⁶

Hiç şüphesiz ki ahlâkî gelişimin en köklü ve esas merkezi aile ortamıdır. Dolayısıyla okul öncesi çocukluk döneminin yaşadığı ve yetiştiği çevre ahlâkî sorumluluk bilincinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.⁷⁷ Bireyi dinsel veya ahlâkî fikir ve düşünceleri ailesinden ve içinde yaşadığı toplumdan kaçınılmaz olarak alır.⁷⁸ Çünkü bireysel gelişim içerisinde aile ve toplumun büyük oranda etkisi vardır.⁷⁹ Bireyin ahlâkî kişiliğinin oluşmasında ve belirlemesinde hayat boyu etkisini sürdürecektir duygu, düşünce ve davranışların kazanıldığı aile ortamında, olabilecek yanlış, yanlış ve yetersiz edimlerin, yaşamın daha sonraki evrelerinde düzeltilmesi veya tamamlanması oldukça zordur. Bundan dolayı ahlak eğitimcileri, ahlak eğitiminin geleceğe dönük olmakla beraber küçük yaşta verilmesinin yararları üzerinde ısrarla durmaktadırlar.⁸⁰

⁷⁴ Buhârî, *Sahîh, Edep*, 18.

⁷⁵ Bekir Onur, *Gelişim Psikolojisi: Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*, KİT, Ankara 2000, s.173.

⁷⁶ Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, s.16.

⁷⁷ Güler Okman Fişek-Serap Maktav Yıldırım, *Çocuk Gelişimi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1993, s.78.

⁷⁸ Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1987, s.26, 27.

⁷⁹ Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*, s.21,26.

⁸⁰ Erdem, *Ahlak Felsefesi*, s.110.

Özelde ebeveynlerin, genelde tüm toplumun, ailenin anlam ve önemi konusunda mutlaka bilinçlendirilmesi gerekir. Aynı şekilde ailenin korunması için gerekli resmi ve sivil kaynaklı tüm tedbirlerin alınması gerekir. Nitekim aile kurumuna gereken önemi vermeyen ve korumayan toplumların birçok sorunla yüzleştikleri ve enerjilerinin önemli bir kısmını harcadıklarına tanık olmak mümkündür.

Toplum bilincinin kurumsal ve teorik açılımına, devlet ve millet bilinci denir. Gerçek manada toplum bilincinin bireyde yerleşmesi ve birey tarafından benimsenmesi, ancak devlet ve millet şuurunun kökleşmesiyle mümkündür.⁸¹

İnsan, doğası gereği acizdir.⁸² Bedenen ve zihnen gelişimini tamamlayabilmesi ve varlıksal bütünlüğünü devam ettirebilmesi için zorunlu olarak topluma ihtiyaç duyar. Bu yönüyle insan, toplumsal bir yapı içerisinde ancak kendini ifade edebilir.⁸³ Bireylerden oluşan toplumun sağlıklı bir şekilde işleyişi ve hayatîyetini sürdürebilmesi için güçlü bir kültür birliğine ihtiyaç vardır. Aynı kültür ve ülkü etrafında bütünleşen insanların meydana getirdiği toplumlar, ancak bir medeniyet kurma yolunda etkin rol oynayabilirler.⁸⁴ Toplumsal bir birliktelik olmadan gelişmenin olamayacağı için, toplumsallaştırma süreci, bireyin ömrünün sonuna kadar göreceği eğitim ve öğretim aşamalarında mevcuttur.⁸⁵

Fertlerden oluşan toplumun sağlıklı bir şekilde işlemesi ve varlığını devam ettirebilmesi için aktif bir devlet düzeninin varlığı zorunludur.⁸⁶ Devlet düzeni ve millet bilinci sayesinde ayakta duran toplumlar, mensubu oldukları kültürün bir medeniyete dönüşmesinde

---

⁸¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 362, 363.

⁸² Ahzâb 33/72.

⁸³ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâdıla*, s.97.

⁸⁴ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 352, 353; II, 228.

⁸⁵ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.173.

⁸⁶ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 472.

etkin bir rol oynayabilirler.⁸⁷ Bu bağlamda devlet, bireyin sadece doğa ve diğer tehlikeli unsurlara karşı sığındığı bir güven unsuru değil, aynı zamanda insan onurunun kendini gerçekleştirebilmesi için de gerekli olan bir kurumdur.⁸⁸ Millet olma şuuruna ulaşmış toplumların bir arda yaşamak için geliştirildikleri ilk ve temel kurum, devlettir. Devlet, toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğudur.⁸⁹ Millet ise, çoğunlukla aynı topraklar üzerinde yaşayan, aralarında dil, tarih, duygu, ülkü, gelenek, görenek birliği olan insan topluluğudur.⁹⁰ İnsan, ancak böyle bir toplumsal yapı içerisinde kendini gerçekleştirebilir.

İnsan onuruna yaraşır bir hayat yaşamak için devlet unsurlarının nasıl olması gerektiği konusunda, tarihte olduğu gibi günümüzde de sayısız düşünce mevcuttur. Ancak İslâmî açıdan devlet ve yönetim tarzının nasıllığı değil, devlet erkini elinde bulunduran kişi veya meclislerin işlerinde meşveret, adâlet, akıl, hürriyet, hoşgörü ve saygı gibi temel birtakım esaslara göre davranabilmesi önemlidir.⁹¹ İnsana ve insan onuruna büyük değer veren İslâm, hangi sebeple olursa olsun bu değerlerin yozlaştırılmasına rıza göstermez.

Müslüman toplumlar devleti ve milletiyle toplumsal ilişkilerini sevgi, saygı, sabır, anlayış, huzur, hoşgörü ve diğerkâmlık üzerine bina eder.⁹² Buna göre insan, sadece kendinden değil aynı zamanda ailesinden, yakınlarından, komşusundan ve iş arkadaşlarından da sorumludur. “Sizden birisi kendisi için sevip arzu ettiği şeyi din kardeşi içinde sevip arzu etmedikçe kâmil manada iman etmiş sa-

⁸⁷ İbn Haldun, *Mukaddime*, I, 376, 377.

⁸⁸ Fârâbî, *el-Medînetü'l-Fâdıla*, s.98.

⁸⁹ TDK, *Türkçe Sözlük*, s.514; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, I, 642.

⁹⁰ TDK, *Türkçe Sözlük*, s.1396; MEB, *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, III, 1982.

⁹¹ Ahmet Akbulut, *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*, Pozitif Yay., Ankara 2001, s. 25-27.

⁹² Ebu'l-Fidâ İsmâil ed-Dimeşki İbn Kesir, *Tefsiru'l Kurâni'l Azim*. thk.Mustafa Seyyid Muhammed vd., Müessesetü Kurtuba, Cize 1421/2000, XIII, 490.

yılmaz.”⁹³ diyen bir elçiye sahip olan İslâmî düşünce, nihai hedef olarak mümkünse her alanda toplumsal kaynakların paylaşılmasını birlikte yaşamının bir gereği olarak görmüştür.⁹⁴ Bu şekilde İslâm, özveriyi temel alan ahlâk teorileri ile özgeciliği temel alan ahlâk teorileri⁹⁵ arasında tercihini birinciden yana kullanmıştır.

İnsan, sadece maddi gereksinimlere değil, aynı zamanda manevi gereksinimlere de ihtiyaç duyar. Âdiyet, birliktelik, saygı görme ve takdir edilme gibi sosyal yönü ağır basan bazı ihtiyaçlar, doyurulmadıkları zaman insan benliğinde doldurulması zor, büyük boşluklar oluşturur. Aynı şekilde insan onurunun zedelenmesine neden olabilecek tutum ve davranışlar da bireyin kişiliğinde kapanması zor, derin yaralara neden olur.⁹⁶ Bu nedenle, bireyin devlet ve millet bilinci ile barışık olması ve bu değerlere sevgi ile bağlı olması, sağlıklı bir ruh hali için oldukça önemlidir.⁹⁷

Tarihe mal olmuş tüm büyük medeniyetler, hedeflerine güçlü bir millet bilinciyle kavuştukları gibi, düşmanlarının korkularından da güçlü bir devlet eliyle emin olabilmişlerdir. Şu halde insan onurunun yücelmesi de, ayaklar altına alınması da, birlik ve beraberliğin ne ölçüde korunabildiğinden geçmektedir. Hiç kuşkusuz, insanın maddi ve manevi tüm ihtiyaçlarını kolay ve emin bir yoldan gidermesi için topluma; toplumun varlığını sürdürebilmesi için de devlet ve millet bilincine olan ihtiyacı, kesin bir gerçektir. Bu nedenle toplumu oluşturan bireyler arasında ayrıştırıcı değil, uzlaştırıcı nitelikler öne çıkarılmalı; toplumsal bütünlüğe zarar verecek tutum ve davranışlardan da uzak durulmalıdır. Bu husus, Kur’an’da şöyle ifadesini bulur.

---

⁹³ Müslim, *İmân*, 93.

⁹⁴ Nahl 16/71.

⁹⁵ Lokman Çilingir, *Ahlâk Felsefesine Giriş*, Elis Yay., Ankara 2003, s.19.

⁹⁶ Başaran, *Eğitim Psikolojisi*, s.35.

⁹⁷ Bilgin&Selçuk, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, s.99, 100.

“Ayrıca Allah’a ve Resulü’ne itaat edin ve birbirinizle itişmeyin. Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz gider. Sabırlı olun, çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”⁹⁸

Sonuç

İnsan, ancak sorumluluk ve görev bilincini bünyesinde içselleştirdiği oranda kendini gerçekleştirebilir. Güçlü bir toplum yapılması için gerekli olan temel şartlar arasında bulunan sorumluluk ve görev bilincinin, toplumu oluşturan fertler arasında sağlıklı bir şekilde yaygınlaştırılması ve etik bir ilke olarak insanların düşünce, söz ve davranışlarında yer etmesi gerekmektedir. Tarihte ve günümüzde sorumluluk ve görev bilincinin toplum düzeni için ne denli bir öneme haiz olduğunu bilen toplum mimarları, genelde toplum, özelde ise aile içerisinde bu değerlerin benimsenmesi için büyük gayret sarf etmişlerdir. Çünkü insan, ancak bu sayede kendi onurunu ve sahip olduğu değerler bütününe geliştirebilir ve koruyabilir.

İnsan olmanın zorunlu şartı olan onur ve şahsiyetin yozlaşmaktan korunmasını ilke edinen İslâmi düşünce de bu yönde tedbirler almış ve insan onurunu korunması gereken en önemli değerler arasında saymıştır. Bizzat Hz. Peygamber’in örnek yaşamında insan sorumluluğunun ve onurunun bir hak ve aynı zamanda ödev olduğunun vurgulanması konuya İslâm’ın ne denli bir önem verildiğinin bir göstergesidir. Her zaman yozlaşmaya açık olan insan onurunun korunması için gerekli olan şartların başında sorumluluk ve görev bilinci gelmektedir. Bütün bireylerinin üzerine düşeni hakkıyla yaptığı bir toplum, güçlü ve aynı zamanda yozlaşmalara karşı da dirençli bir yapıya sahiptir. Bu tarz toplumlarda insan olma onuruna ulaşmış kişilikli ve büyük bireyler yetişir. Beceri ve bilgi açısından tümüyle aciz bir canlı olarak böylesi bir toplumun imkânları içerisine doğan insan, kendisinden beklenen büyük işler yapma hedeflerine daha emin adımlarla yürüyebilir. Tarihe mal olmuş bütün bü-

⁹⁸ Enfâl 8/46.

yük şahsiyetler, ancak sorumluluklarını yerine getiren böylesi güçlü toplumların içinden yetişmiştir. Nitekim insan, kendini geliştirebildiği oranda güç ve kişiliğe erişebilmektedir.

Toplumun kendine yüklediği sorumlulukları hakkıyla yerine getiren bireylerin başarıyı yakalamak için rüşvete, haksızlığa, dalkavukluğa başvurmasına gerek yoktur. Vazifesini yapmış olmanın verdiği güç ile kendine saygısı ve güveni gelmiş bir birey, aynı zamanda insan olma onuruna da kazanmıştır. Dolayısıyla kimsenin yönlendirmesine, baskı ve zorlamasına boyun eğmeyecek, doğru ve güzel olanın dışında bir iş yapmaya sevk edilemeyecektir. Başlarının dayatmalarını sorgulamaksızın uygulamayı, kimi zaman şirk seviyesine taşıyacak kadar eleştiren İslâmî öğretiyeye göre insan, ancak onuru koruduğu oranda insandır. İnsan olma onurunu koruyamayan bireyler, zamanla zihnen ve bedenen köleleşeceklerdir. Onların bu duruma düşmemeleri için sorumluluklarını yerine getirme noktasında devamlı uyarılmaları gerekir.

İnsan olma onuruna sahip olma ve koruma noktasında ahlâkî ve dini temaların, birey üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Bu etkiden sivil ve kamusal olarak sağlıklı bir şekilde yararlanılması gerekir. Bu kapsamda sivil ve resmi kuruluşların dinsel öğretilerden de yararlanılarak gerçekleştirilen ortak projeler yürütülmeleri ve geri dönütleri değerlendirmeleri gerekmektedir. Genel ve özel eğitim programlarında toplumu oluşturan bireylerle, sorumluluk ve görev bilincinin aynı zamanda insan olma onuruyla aynı şey olduğu gerçeğinin anlatılması gerekmektedir. Sorumluluk ve görev bilincini içselleştirmiş bireylerden oluşmuş toplumlar, insanların ilişkilerinde ve işlerinde karşılıklı olarak onur ve saygının inşa edildiği güçlü ve huzurlu toplumlardır.

Kaynakça

Akbulut Ahmet (2001). *Sahabe Dönemi İktidar Kavgası*. Ankara: Pozitif.

- Aydın, Mehmet Zeki (2012). *Din Öğretiminde Yöntemler*, Ankara: Nobel.
- Başaran, İbrahim Ethem (1996). *Eğitim Psikolojisi*. Ankara:Gül.
- Beyza, Bilgin& Selçuk, Mualla, (1991). *Din Öğretimi*. Ankara:Akid.
- Bolay, Süleyman Hayri, (1999). *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*. Ankara:Akçağ.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (h.1400). *el-Câmiu's Sahih*, Thk. Muhibbuddîn el-Hatîb-Muhammed Fuâd Abdulbâki, Kâhire:el-Matbaatü's-Selefiyye.
- Çağrı, Mustafa (1991). *Ana Hatlarıyla İslâm Ahlakı*. İstanbul:Ensar.
- Çilingir, Lokman (2003). *Ahlâk Felsefesine Giriş*. Ankara:Elis.
- Dodurgalı, Abdurrahman (1999). *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlkeler ve Yöntemler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı.
- , (2010). *Ailede Din Eğitimi*. İstanbul:Timaş.
- Erdem, Hüsameddin (2002). *Ahlak Felsefesi*. Konya:Hür-Er.
- el-Fârâbî, Ebû Nasr (2011). *Mabâdi' Ara' Ehl el-Medînetü'l-Fâdıla*. Çev.Ahmet Arslan. Ankara:Divan.
- Fişek, Güler Okman&Yıldırım, Serap, Maktav (1993). *Çocuk Gelişimi*. İstanbul:MEB.
- Güngör, Erol (1995). *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*. İstanbul: Ötüken.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed (1997). *Mukaddime*. Çev.Zakir Kadiri Ugan. Ankara:Milli Eğitim Bakanlığı.
- Hançerlioğlu, Orhan (1996). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul:Remzi.
- Hökelekli, Hayâtî. (2001). *Din Psikolojisi*. Ankara:Türkiye Diyanet Vakfı.
- İbn Kesîr, Ebulfidâ İsmâil ed-Dimeşkî, (1421/2000). *Tefsîru'l Kurâni'l Azîm*. Thk. Mustafa Seyyîd Muhammed vd. Cize: Müessesetu Kurtuba.

- Karaköse, Şaban (2007). *Din Eğitiminde Bireyi Tanımak*. İstanbul: Mavi.
- Kılıç, Recep (1996). *Ahlakın Dini Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- MEB, Komisyon (1995). *Örnekleriyle Türkçe Sözlük*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Müslim, Ebû'l Hüseyin b. Haccâc, (h.1426). *Sahîhu Muslim*. Thk. Muhammed Fâriyâbî. Rıyad: Dâr Tayyibe
- Onur, Bekir, (2000). *Gelişim Psikolojisi, Yetişkinlik, Yaşlılık, Ölüm*. Ankara: KİT.
- Özbek, Abdullah (1995). *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed*. Konya: Esra.
- Pressey, Sindy L. & Robinson, Francis P. (1991). *Psikoloji ve Yeni Eğitim*. Çev. Hasan Tan. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Selçuk, Muallâ (1991). *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, (1422/2001). *Cami'l-Beyân an Te'vil'ur'ân*. Thk. Dr. Abdullah İbn Abdulmuhsin el-Turkî. Kâhire:Hicr.
- TDK, Komisyon, (1998). *Türkçe Sözlük*, Ankara:Türk Dil Kurumu.
- Ülken, Hilmi Ziya (1967). *Eğitim Felsefesi*. İstanbul:Milli Eğitim Bakanlığı.
- Ünver, Günay (1998). *Din Sosyolojisi*. İstanbul:İnsan.
- Yavuz, Kerim (1987). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişimi*. Ankara:Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Wolf, Sula (1981). *Children Under Stress*. Second Edition. Great Britain:Penguin Books.

Zâhir el-Hicrî, *el-İbâdıyye fî'l-Mağribi'l-İslâmî*, Mektebetu'l-Cili'l-Vâid, Maskat Umân, 1433/2012.

Züheyr Teğlât, “el-İmâmetu'l-İbâdıyye”, *İslâmî İlimler Dergisi*, X/1, Ank., 2015, (ss. 252-270).